

Za co odpowiadają prawnie dzieci?

To tytułowe pytanie dotyczy kwestii ponoszenia odpowiedzialności za swoje czyny przez dziecko. Chodzi zarówno o odpowiedzialność cywilną jak i karną. W wymiarze wychowawczym tak - powinny ponosić konsekwencje swoich czynów. Wychowanie dzieci w poczuciu odpowiedzialności za swoje uczynki – to jedna z fundamentalnych zasad wychowania. W wymiarze prawnym odpowiedź nie będzie już tak jednoznaczna. Z jednej strony dzieci, tak jak każdy człowiek z chwilą urodzenia nabywają zdolność prawną. Z drugiej zaś, do ukończenia lat 13 nie ponoszą odpowiedzialności prawnej za szkody przez siebie wyrządzone, później ponoszą ją częściowo.

Zdolność do czynności prawnych.

Z zagadnieniem odpowiedzialności prawnej dziecka wiąże się pojęcie zdolności do czynności prawnych. **Każdy człowiek z chwilą urodzenia nabywa zdolność prawną, co oznacza, że może być podmiotem praw i obowiązków.** Niezależnie od wieku czy stanu psychicznego każdy może być np. właścicielem mieszkania (prawo) lub być zobowiązanych do ponoszenia jego kosztów (obowiązek). W sprawach „dziedziczenia” i „naprawy szkód” zdolności prawnych nabiera już dziecko poczęte, o ile urodzi się żywe. Nabywa ono prawo do spadku z tytułu dziedziczenia, może też dochodzić odszkodowania za szkody wyrządzone przed urodzeniem.

Specyfikę sytuacji prawnej dziecka dobrze oddają słowa zawarte w Preambule Konwencji o prawach dziecka - „dziecko , z uwagi na swoją niedojrzałość fizyczną oraz umysłową, wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej ochrony prawnej, zarówno przed, jak i po urodzeniu.” Nie budzi wątpliwości, wbrew często wyrażanym opiniom, że dziecko jest podmiotem wobec prawa. Z racji wieku i ograniczeń z tym związanych w wielu sytuacjach dziecko nie ponosi pełnych skutków popełnianych czynów.

Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności (art. 11 Kodeksu cywilnego – dalej Kc).

Ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat 13 a nie ukończyli lat 17 (art. 12 i 15 Kc), oraz osoby częściowo ubezwłasnowolnione. Ograniczona zdolność do czynności prawnych oznacza m.in. możliwość bez zgody przedstawiciela ustawowego zawierania umów powszechnie uznawanych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (art. 20 Kc), rozporządzania przedmiotami majątkowymi oddanymi tej osobie do swobodnego użytku (art. 22 Kc, art. 101 Kodeks rodzinny i opiekuńczy – dalej Krio). Osoba ograniczona w zdolności do czynności

prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego rozporządzać swoim zarobkiem (art. 21 Kc, art. 102 Krio). Chodzi tu o dochody powstałe na skutek jej aktywności życiowej, np. wynagrodzenie z tytułu umowy o pracę, honorarium za działalność artystyczną czy sportową, dochody z pracy sezonowej przy zbiorce owoców, runa leśnego itp. Niektórych czynności małoletni może dokonywać za zgodą przedstawiciela ustawowego, np. rodziców.

Brak zdolności do czynności prawnych. Nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat 13 oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie. Osoby takie mogą dokonywać drobnych czynności życia codziennego, np.: dysponować swoim kieszonkowym, dokonywać zakupu biletów do kina, robić drobne zakupy żywnościowe i dysponować przedmiotami osobistymi o niewielkiej wartości. Jeżeli jednak umowa doprowadziłaby do rażącego pokrzywdzenia takiej osoby, umowa ta nie wywoła skutków prawnych i można dochodzić zwrotu świadczenia (np. zwrot pieniędzy w zamian za oddany towar). Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych jest nieważna – nie wywołuje żadnych skutków prawnych.

Odpowiedzialność karna a cywilna. W polskim prawie możemy wyróżnić odpowiedzialność cywilną i karną. Najprościej można to ująć – odpowiedzialność cywilna wynika z kodeksu cywilnego, odpowiedzialność karną ponosi się z przepisów kodeksu karnego. Istnieją jednak istotne różnice pomiędzy nimi. Odpowiedzialność cywilna ma postać wyłącznie majątkową i powstaje dopiero wtedy, gdy zostanie wyrządzona szkoda. Odpowiedzialność karna ma postać osobistą i majątkową. Jedna odpowiedzialność nie wyklucza drugiej, np. możemy karnie odpowiadać za wypadek drogowy i dodatkowo możemy ponieść odpowiedzialność cywilną za szkody jakie spowodowaliśmy.

Na gruncie prawa cywilnego w stosunku do dziecka operuje się pojęciem małoletniego – to osoba, która nie ukończyła 18 lat. Inaczej jednak kształtuje się odpowiedzialność małoletniego, który nie ukończył lat 13, a inaczej w wieku od 13 do 18 roku życia.

Na gruncie prawa karnego dziecko ponosi odpowiedzialność karną z chwilą ukończenia lat 17. Przed ukończeniem 17 roku życia dzieci jako nieletni odpowiadają na zasadach określonych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (to zasada generalna – jak zobaczymy w dalszej części artykułu są od niej wyjątki)

Odpowiedzialność cywilna

Odpowiedzialność za czyny niedozwolone. Małoletni do lat 13 nie posiadają zdolności do czynności prawnych oraz **nie ponoszą odpowiedzialności za czyny przez siebie popełnione**. W ich przypadku nie możemy mówić o czynach zabronionych, czy też mających znamiona przestępstwa (czynu

karalnego), przestępstwa skarbowego czy wykroczenia. Nawet w sytuacjach czynów dotyczących drastycznych przestępstw prawo przewiduje odpowiedzialność karną nieletnich od ukończenia 15 roku życia. Czy to oznacza, że małoletni poniżej 13 roku życia są całkowicie bezkarni? Nie. W ich przypadku możemy mówić o czynach niedozwolonych, czyli tzw. odpowiedzialności deliktowej (*ex delicto* – z czynu niedozwolonego).

Zasady odpowiedzialności za czyny niedozwolone regulują przepisy Kodeksu cywilnego (przepisy art. 415 – 449). Fundamentalna zasada odpowiedzialności deliktowej brzmi: ***Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia.*** Mamy tu do czynienia z odpowiedzialnością za własne czyny opartą o zasadę winy.

Czynami niedozwolonymi są działania lub zaniechania sprzeczne z prawem lub zasadami współżycia społecznego, wywołujące szkodę. Podmiot odpowiedzialny za szkodę wyrządzoną czynem niedozwolonym zobowiązany jest do jej naprawienia. **Aby sprawca czynu niedozwolonego został uznany winnym i obciążony obowiązkiem naprawienia szkody, poszkodowany musi jej dowieść poprzez wykazanie istnienia i rozmiaru szkody, istnienie związku przyczynowego pomiędzy działaniem lub zaniechaniem sprawcy a powstałą szkodą.** Odpowiedzialność za ciężar dowodowy spoczywa na poszkodowanym (art. 6 Kc)

Odpowiedzialność cywilna uzależniona jest od pojęcia zdolności do czynności prawnej oraz wieku osoby nieletniej. **Małoletni, który nie ukończył lat 13, nie ponosi odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę (art. 426 Kc).** Przepis ten wyłącza odpowiedzialność małoletnich wychodząc z założenia, że osobom do lat 13 nie można przypisać winy z uwagi na niedostateczny stopień rozwoju intelektualnego (dojrzałości). Znosząc odpowiedzialność prawną za szkodę małoletniego do ukończenia 13 roku życia, ustawodawca uznał, że jest on osobą prawnie ubezwłasnowolnioną. Ktoś jednak powinien zadośćuczynić i naprawić wyrządzoną szkodę. Kodeks cywilny w takich przypadkach wprowadza zasadę **odpowiedzialności za cudze czyny** przyjmując zasadę **domniemania winy osoby nadzorującej.**

Odpowiedzialność osób zobowiązanych do nadzoru. Zgodnie z przepisami kodeksu cywilnego (art. 427), za szkody wyrządzone przez małoletniego nie ponoszącej odpowiedzialności odpowiadają osoby, które z mocy ustawy lub umowy zobowiązane są do nadzoru nad nim.

Rodzice (opiekunowie prawni). Z mocy ustawy (kodeks rodzinny i opiekuńczy) dziecko pozostaje pod opieką rodziców (innych opiekunów) do chwili uzyskania pełnoletniości. Nadzór rodzica nad dzieckiem ma związek z władzą rodzicielską określoną w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Władza rodzicielska to ogół obowiązków rodziców względem dziecka w celu należytego wykonania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz wychowanie i kierowanie dzieckiem. Składnikiem władzy

rodzicielskiej są także uprawnienia rodziców. Dziecko zaś jest winne rodzicom posłuszeństwo. Rodzice obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka i przygotować je należycie do funkcjonowania w społeczeństwie. (Szeroko wszelkie aspekty władzy rodzicielskiej zostały poruszone w artykule „Rodzina” w ramach obecnego cyklu). Należy założyć, że działalność wychowawcza rodziców ma wpływ na zachowanie się dziecka. W szczególności powinna ona zapobiegać wyrządzeniu przez dziecko szkód osobom trzecim.

Osoba poszkodowana może domagać się odszkodowania od rodziców. Rodzice mogą uwolnić się od tego zobowiązania, gdy dowiodą, że szkoda powstała pomimo starannego wykonywania przez nich nadzoru. To poszkodowany musi udokumentować szkodę, jej wysokość oraz związek przyczynowy pomiędzy działaniem sprawcy a szkodą.

Osoby sprawujące nadzór na podstawie umowy. Inaczej wygląda sytuacja dziecka powierzonego do nadzoru (opieki) w przedszkolu, szkole, szpitalu czy innej instytucji. Za poczynione przez dziecko szkody odpowiadają osoby sprawujące nad nim bezpośredni nadzór (opiekun, nauczyciel, lekarz, instruktor). Odpowiedzialność ta dotyczy sytuacji, gdy nadzór ten był sprawowany niewłaściwie.

Kto z mocy ustawy lub umowy jest zobowiązany do nadzoru nad osobą, której z powodu wieku albo stanu psychicznego lub cielesnego winy poczytać nie można, ten obowiązany jest do naprawienia szkody wyrządzonej przez tę osobę, chyba że uczynił zadość obowiązkowi nadzoru albo że szkoda byłaby powstała także przy starannym wykonaniu nadzoru.

Nadzorujący może uwolnić się od odpowiedzialności gdy udowodni, że nadzór był sprawowany należycie. Wyrazem ochrony prawnej osób czasowo sprawujących nadzór nad małoletnim jest ubezpieczenie OC - od odpowiedzialności cywilnej, które przenosi na ubezpieczyciela ryzyko odszkodowawcze.

Bezpośrednia odpowiedzialność małoletniego sprawcy. W sytuacjach wyjątkowych, gdy nie da się dowieść winy w nadzorze, gdy ściągnięcie odszkodowania od osoby winnej z tytułu nadzoru jest niemożliwe lub utrudnione, jeżeli brak jest osób zobowiązanych do nadzoru **można dochodzić odszkodowania bezpośrednio od dziecka.** To **odpowiedzialność na zasadzie słuszności** stosowana *jeżeli z okoliczności, a zwłaszcza z porównania stanu majątkowego poszkodowanego i sprawcy, wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego* (art. 428 Kc). Odpowiedzialność na zasadzie słuszności może być stosowana wobec małoletniego sprawcy czynu także w sytuacji gdy przemawiają za tym zasady współżycia społecznego. Poszkodowany może żądać od sprawcy częściowej lub całkowitej kompensacji za szkodę.

Odpowiedzialność po ukończeniu 13 roku życia. Małoletni, który ukończył lat 13, a nie ukończył 18 roku życia z uwagi na ograniczoną zdolność do czynności prawnych może, ale nie musi odpowiadać za wyrządzoną szkodę na zasadzie winy. O tym decyduje każdorazowo ocena sądu, czy z uwagi na wiek osiągnął on dostateczną dojrzałość, by w pełni przypisać mu winę. Musi on mieć rozeznania własnego działania i jego skutków oraz zdawać sobie sprawę z naganności swojego zachowania. W przypadku uznania winy problemem jest brak własnego majątku małoletniego – najczęściej ciężar naprawienia szkody ponoszą rodzice.

Odpowiedzialność karna

Odpowiedzialność za czyny zabronione. W Polsce generalną zasadą jest odpowiedzialność karna za przestępstwa osób, które w chwili popełnienia czynu ukończyły 17 lat (art. 10 *Kodeks karny* – dalej Kk). **Czynów popełnianych przez osoby nieletnie nie nazywa się czynami karalnymi - to czyny zabronione.** Odpowiedzialności z przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich podlega każdy nieletni, który dopuści się czynu zabronionego po ukończeniu lat 13, ale nie ukończył lat 17. Czyny zabronione określone są przez ustawę jako: przestępstwa, przestępstwa skarbowe lub wykroczenia (zdefiniowane w *Kodeksie wykroczeń*). To, m.in.: zakłócanie porządku publicznego, znęcanie się nad zwierzętami, uszkodzenie znaków lub urządzeń zapobiegających niebezpieczeństwu, kradzież lub przywłaszczenie mienia, paserstwo, niszczenie lub uszkodzenie mienia, utrudnianie korzystania z urządzeń przeznaczonych do użytku publicznego i szereg innych. **Charakter chuligański** (wg. Kw) mają wykroczenia polegające na umyślnym godzeniu w porządek lub spokój publiczny albo umyślnym niszczeniu lub uszkodzeniu mienia, jeżeli sprawca działał publicznie oraz w rozumieniu powszechnym bez powodu lub z oczywiście błahego powodu, okazując przez to rażące lekceważenie podstawowych zasad porządku prawnego.

Odpowiedzialność karna. Co do zasady, wiekiem zezwalającym na ponoszenie odpowiedzialności karnej jest ukończenie 17 lat. Jednak nowy Kodeks karny z 2 sierpnia 1997 roku przewiduje **szczególny przypadek odpowiedzialności karnej nieletniego, który ukończył 15 lat** za niektóre typy szczególnie drastycznych przestępstw. Są to: zamach na życie Prezydenta RP (art. 134 Kk); zabójstwo lub morderstwo (art. 148); umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156); umyślne spowodowanie niebezpieczeństwa powszechnego (art. 163); porwanie samolotu lub statku (art. 166); umyślne spowodowanie katastrofy w komunikacji (art. 173); zgwałcenie zbiorowe lub ze szczególnym okrucieństwem (art. 197); wzięcie zakładników (art. 252); rozbój (art. 280 Kk). Trzeba jednak zaznaczyć, że w stosunku do nieletniego żadna kara nie może przekroczyć 2/3 górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za określone przestępstwo. Pociągnięcie nieletniego

sprawcy do odpowiedzialności karnej następuje w sytuacji, gdy przemawiają za tym okoliczności sprawy, oraz właściwości i warunki osobiste sprawcy (znaczny stopień demoralizacji, nieskuteczność dotychczasowych oddziaływań) Osoby poniżej tego wieku odpowiadają na zasadach przewidzianych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Generalną zasadą jaką kieruje się sąd przy wymierzaniu kary nieletniemu jest aspekt wychowawczy.

Demoralizacja nieletnich. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich reguluje też postępowanie wobec osób, które nie ukończyły 18 roku życia w sprawach dotyczących zapobiegania i zwalczania demoralizacji. **Sytuacje zagrożenia nieletnich demoralizacją to:** alkoholizm, odurzanie się, nierząd, uchylanie się od obowiązku szkolnego, obowiązku nauki, włóczęgostwo (wagary), udział w grupach przestępczych, naruszanie zasad współżycia społecznego (czyny zabronione).

W takich sytuacjach sąd rodzinny może zastosować jeden ze środków wychowawczych przewidzianych w ustawie, np.: upomnienie, zobowiązanie do określonego zachowania, nadzór kuratora, umieszczenie w placówce resocjalizacyjnej. Sąd rodzinny może również zobowiązać rodziców do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego.

W przypadku popełnienia przez nieletniego pomiędzy 13 a 17 rokiem życia czynu mającego znamiona przestępstwa - wysoki stopień demoralizacji, okoliczności i charakter czynu oraz nieskuteczność lub przewidywana nieskuteczność środków wychowawczych decydują o możliwości umieszczenia nieletniego przez sąd w zakładzie poprawczym.

W uzasadnionych przypadkach w ramach przewidzianych ustawą środków leczniczo- wychowawczych sąd może umieścić nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub innym zakładzie leczniczym.

Szczęśliwe dziecko nie potrzebuje ustaw, kodeksów, lecz kochających i rozsądnych rodziców oraz życzliwości i aktywnego zainteresowania ze strony innych osób zajmujących się dzieckiem. Gdy jednak tego zabraknie dobrze jest znać zasady ochrony i odpowiedzialności dziecka przed prawem.

Barbara Kaczmarek

Artykuł ukazał się w miesięczniku „Remedium” styczeń 2008 r.